

“ZAMİR N’SİNİN KAYNAĞI OLARAK NAZAL ÜNLÜ” SÖYLEMİ

*The Discourse of “The Nasal Vowel as The Origin of The
Pronominal n”*

Hakan ÖZDEMİR*

Dil Araştırmaları, Bahar 2017/20: 57-67

Öz: *Sosyal Bilimler Dergisi*’nde çıkan bir yazımızda *zamir n’si* üzerinde durarak yeni bir ileri sürmede bulunmuştuk. Bu yazı, *Dil Araştırmaları* dergisinde bir makale ile eleştirilmiştir. Bu eleştiride gözden kaçtığı veya anlaşılmadığını düşündüğümüz noktalar bu yazıda yeniden ele alınmıştır. Bu arada eleştiri sahibinin yazıtlardaki imla üzerinden yeni çıkarımları olmuştur. Burada aksadığını düşündüğümüz yönler de gösterilmiştir. Beş maddelik *zamir n’sinin* kökeni konusundaki görüşün tekrarı ile yazı bitirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Zamir n’si*, Genel Türkçe, nazal ünlü, belirtme durum eki.

Abstract: An article of us which was published in *The Journal of Social Sciences* was about the pronominal n. There, we mentioned a new theory. This article was criticised in an article which was published in *Dil Araştırmaları*. The points in this article which were misunderstood or gone unnoticed are embraced again in this article. The article author also got some arguments which depends on the orthography of Orkhon Inscriptions. The mistakes and logic errors are shown in this article. At the end of the article, the origin of the pronominal n is dealt once more time.

Keywords: the pronominal n, General Turkish, nasal vowel, the accusative suffix.

Giriş

Bu yazı, Özdemir 2015’te Türklerde mekân algısı üzerine kurduğumuz teoriyi desteklemek üzere yeni verileri ortaya koymak için kaleme alınacaktı ki Sultanzade’nin şahsım hakkında bir dizi hakarete varan ithamlarının da bulunduğu çalışması çıktı (Sultanzade 2016). Yazarın bu düşüncelerini çürütmeden yeni delilleri sunmak çok akıllıca olmayacak. Üzülerek ifade etmeliyiz ki yazar yazılarımızda bulduğu birtakım hatalardan dolayı esasa ilişkin meseleleri bilerek veya bilmeyerek atlamıştır.

1. Belirtme Durum Eki

Sultanzade 2014: 96’da ifade edilen “*zamir n’sinin* bağlama ünlüsü olma keyfiyetinin yanlışlığı” üzerine söylemlerinde Özdemir 2014: 141-142 boyunca anlatılan belirtme hâl ekinin durumu göz ardı edilmiştir. Özdemir 2014: 141-142’de

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Giresun/TÜRKİYE, ozdemirhn@yahoo.com. Gönderim Tarihi: 19.10.2016 / Kabul Tarihi: 07.02.2017

de bu sesin belirtme durum ekinde diğer durum eklerine geçişi anlatılmış. Bu arada yardımcı ses ilkesinin ihlali anlamına gelecek ‘*Burada hemen yanlış ayırım akla getirilmemeli. Belirtme durum ekinde görülen ünlü çatışması, dil kullanıcıını iyelik eklerinde de bir ara ses arayışına itmiştir.*’ (Özdemir 2014: 142) ifadesi haklı olarak yazar tarafından eleştirilmiştir. Ama her nedense Özdemir 2014: 141-142’de anlatılan belirtme durum ekinin keyfiyeti hakkında herhangi bir yorum yapılmamıştır. Gereksiz bir kalem kavgasına yol açmamak için Özdemir 2015’te bu meseleden hiç bahsedilmemiştir.

2. Sultanzade’nin Beş Maddesi¹

a) Bu görmezden gelme tavrı Sultanzade 2016: 8-9’da da devam ettirilmiştir. Yazarın *a* maddesine ilişkin verdiği veriler kendi söylediklerinin tekrarıdır. Mesele ise yazarın söylemediklerinde yatmaktadır. Soruyu açık bir şekilde yeniden soralım: Türkçede I. ve II. teklik şahıs zamirlerinde yalın durumda ortaya çıkmış bulunan *n* sesleri neden Çuvaş Türkçesinde yoktur? Nasıl oluyor da zamirlerde nazal olduğu ifade edilen bu ses, iki farklı sonuç doğuruyor? Yazara çağırımız, proto Türkçe veya Ana Altayca’daki yapılandırılmış **i(n)* şeklinin yanında bugün de yaşadığımız duruma ait bu soruyu cevaplandırmasıdır (Ayrıca bk. Choi 1991: 194). Yani kimse Türkçede III. şahıs zamirinde asli olarak bulunmayan bir */n/* sesinden bahsetmiyor zaten. Belli ki paragrafın sonuna konulan Çuvaşçadan da maksat hasil olmamış. Halbuki çokluk şekillerini bir tarafa bırakırsak hepi topu üç şahıs ifade eden zamirlerde “*n*’li şekillerle” neyin kastedildiği açıktır. Fakat yazar tarafından mesele yanlış anlaşılmalı gözüküyor. Yazının uzamaması için Özdemir 2015’te yazılanları buraya almıyorum.

Çuvaşça bu açıdan Türkçedeki tek aykırı örnek değildir. Çeşitli Türk lehçelerinden verdiği örneklerde (*sägä, mäkä²* ve *säkä*) Bang, yanılmıyorsam özellikle örneklerin ince sıradan oluşuna bakarak muhtemel bir eski Türkçe lehçenin izini arar (Bang 1996: 13, 15). Bu örnekler zamirlerin çekime girdiği durumlarda bile *n*’siz şekillerin ortaya çıkabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu şekilleri Özdemir 2015’te verilen iyelik sistemiyle açıklamak mümkündür. Çekime girerken bu zamirlerde (*sägä, mäkä* ve *säkä*) nazal ünlüden kaynaklandığı iddia edilen */n/* sesinin ortaya çıkmayışı yazar tarafından da açıklanmalıdır.

Türkçede nazal ünlü yoktur. Bunu Karluk grubunda III. şahıs iyelik ekleri üzerinde *zamir n*’sinin bulunmamasından da anlayabiliriz. Eğer gerçekten nazal ünlü Karluk grubunda ortadan kalkmışsa neden nazallaşmanın azalıp ortadan kalktığı aynı dönemi yaşayan diğer lehçelerde *zamir n*’si varlığını korumuştur da Karluk grubunda yok olup gitmiştir? Diğer lehçelerde bilindiği üzere çok belirgin telaffuz edilen *zamir n*’si varlığını korumuştur. İyelik ekinin gelişim süreci için Karluk grubuna bir farklılık tanınmamalı. Çünkü bu şeklin gelişiminin olduğu zamanda lehçeleşmenin olduğu öne sürülemez. Yani bu ilk dönemde gerçekten ünlülerde bir nazallık varsa bütün lehçeler için vardı. Doğal olarak diğerlerinde ünlülerde nazallığın sonlanmasına rağmen süreç belirgin bir *zamir n*’si ile sonuçlanırken Karluk grubunda bu *zamir n*’sinin ortadan kalkışının nedeni açıklanmalıdır.

1 Aşağıda ele alınacak beş madde Sultanzade, 2014: 100-102 arasında yer almıştır. Her madde hakkındaki eleştiriler sadece ilgili harfle gösterilecek ve yeniden referans olarak verilmeyecektir.

2 Bang, 1996: 15’te de ifade edildiği üzere mǎn < bǎn etkisiyle oluşmuştur.

Bang’ın örnekleri de çekime rağmen Türkçede böyle nazal ünlüden kaynaklanan bir nazallaşma hadisesinin olmadığını gösteriyor. Öte taraftan Çuvaşçada ve Karluk grubunda ise nazallık geride bir iz bırakmadan ortadan kaybolmuş gözüküyor. Hâlbuki diğer Türk lehçelerinde, varlığı iddia edilen bu nazallık şahıs zamirlerinde ve diğer ilgili durumlarda ise *zamir n’si* dediğimiz sesi bırakmıştır. Nazal ünlüde görülen bu ikilemin sebepleri açıkça ortaya konmalıdır.

Bu soruların zamirlerle ilgili kısmına, yazarın hemen o yazıda verdiği cevap oldukça tartışmaya açıktır: *Türkiye Türkçesinde 1. ve 2. şahıs zamirlerinde zaten zamir n’si söz konusu değildir* (Sultanzade 2016: 8). Yazarın bu ifadeyle ne kastettiğini anlıyoruz ama bu ifadenin maksadını aştığını düşünüyoruz. Öncelikle bu tartışma, Türkiye Türkçesi merkezli olsa da *zamir n’si* bütün Türk lehçelerini ilgilendirir bir yapıdır. Ayrıca bu ve bundan önceki çalışmalarda da yazıldığı üzere *zamir n’si* kaynağını teklik şahıs zamirlerindeki /n/ sesinden alır.

b) Yazar, nazal ünlü konusunda söylediklerinde haklıdır. Teknik olarak nazal ünsüz olmadan da nazallık ortaya çıkabilir. Ama her iki halde söylenmiş ve söylenecek olanlar nazal ünlü barındıran diller için geçerlidir. Türkçe, aşağıda da gösterileceği üzere, geçmişte de bugün de *asli olarak nazal ünlü bulunduran* bir dil değildir. Bu maddenin sonunda söylenenlerle yazar bizi bir kez daha şaşırtıyor. Biz, şahıs zamirlerinde kullanılan ünlü için *kapalı e* diyor ve bunu *é* harfi ile gösteriyoruz yazar ise nazallığı da işin içine katıp **be/*bi* ve **se/*si* diyor. Böylece aynı şeyi söyleyip aynı şeyde mutabık kalmış oluyoruz! Biz *kapalı e* üzerinden zamirlerde ilk oluşum için tek şekilden bahsediyoruz; yazar ise bir sonraki evre için öne sürülebilecek ikili şekli savunuyor (Şahıs zamirlerinde olası tek şekillilik için bk. Özdemir 2015: 132-133).

c) Bu maddede de yazar haklıdır. Kelime içi ses değişmesi kelime başı ses değişmesi için örnek olarak gösterilemez. Ama yazarın haklı olmadığı nokta bu değişimi nazal ünlüde aramasıdır. Bu durumun sebebi yine analogi ile çok kolaylıkla açıklanabilir: Şahıs zamirlerinde kelime başındaki nazallaşma teklik şahıslarda /n/ sesiyle olmuştur. Analogi ile de çokluk şekiller bu durumdan etkilenmiştir.

d) Bu maddede yeniden bir şeyi açıkça ifade edelim: Burada iddia sahibi Sultanzade’dir. *-sInIz* şeklinin *-sIz* şeklinden geldiğini nazal ünlü üzerinden ispat edecek olan kendisidir. *-sInIz* şekli nazallıktan olmuştur demekle ispat edilmiş olmuyor. *-sIz* şeklinin eskiliği de *-sInIz* şeklinin ondan geldiğini ispat etmeye yeterli değildir. Dil kullanıcısının başvurmuş olduğu yol veya yollar çeşitli şekillerde açıklanabilir. Bunları teke indirmek durumunda olan yazarın kendisidir. Biz bu konuda dile getirilebilecek farklı iki düşünceyi ifade ettik. Bunların herhangi birine bu doğrudur diye işaret etmedik. Birincisi ikincil uzunluklardır. Yazardan bu uzunluk meselesinden bahsetmesini beklerdik. Bu uzunluk meselesinden hiç bahsedilmeden verdiğimiz etimolojideki hata olarak görülen noktalar ön plana çıkarılmıştır. Böylece asıl meseleler arka plana bilerek veya bilmeyerek itilmiş oluyor.

İkinci düşünce ise çokluk şekle olan paralelliğin işletilmesidir. Çok daha yakından yazarın da kapalı bir şekilde verdiği meşhur örneği biraz daha açarak verelim: *bil-di-η* teklik şekli *bil-di-η-iz* şeklinde çokluk yapılırken dil kullanıcısı için *-sIn* teklik şeklinin çokluğu (*bil-miş-sin; bil-miş-sin-iz*) üzerinde hiç etkili olmamıştır diyebilir miyiz? Bunların iyelik veya zamir kökenli şahıs eki olması bizim işimizdir, o günün

dil kullanıcısı için ise bunlar arasında ses benzerliği ve işlev aynılığı vardır. Bu da iki şekil arasında analogi için yeter de artar sebeptir. Zaten bir müddet sonra bu dış *n*'si nazallaşacak ve *-sInIz* olarak yeni şeklini alacaktır. Bu sonradan nazallaşma bile ilk şeklin *-sIn* şeklinden doğmuş olabileceğine dair kuvvetli bir işarettir. Yani analogi önce ilk şekillerde (*-sIn + Iz*), yapısal düzlemde gerçekleşmiştir. Daha sonra diğer şekillerdeki nazal *n* sesi sebebiyle analogi *-sInIz* şekliyle fonetik düzlemde tamamlanmıştır. *-sInIz* şekli *-sInIz* şeklinden daha eski olunca tüm bu süreç anlamsızlaşıyor mu? Aksine metinler zaten bu sürece işaret ediyor. Değil şeklindeki inkârının akabinde yazardan bu sürecin açıklanmasıyla ilgili olarak somut veriler ortaya koymasını beklerdik (Yazarın bu anlatılanları çürütmesi için bk. Sultanzade 2016: 10). Yazarın tarihî metinlerdeki bir süreci bu şekilde yorumlaması gerçekten düşündürücüdür.

Yine söylüyoruz. Bunu ispat edecek olan biz değiliz. Bu sorulara tatmin edici cevap vermek durumunda olan bu iddiaların sahibidir. Ve şu ana kadar bize cevap olarak sundukları maalesef beklentilerin altında kalıyor. Yazarın kendisi ise yüzeysel hatalar üzerinde durmuş ve meselenin asıl ağırlıklı noktalarını farkında olarak veya olmayarak arka plana atmıştır.

e) Bu maddedeki “bahsedildi / bahsedilmedi” tartışmalarını yazarın bu itirazımıza getirdiği açıklamalara bakarak bir tarafa bırakıyoruz. Açıklamalarıyla nazal ünlü için yazarın bize teklif ettiği noktada birtakım sıkıntılar mevcuttur. Çokluk ekinin yeniliği konusunda söylenenler, nasıl oluyor da bir yapıyı kapsarken bir diğerini kapsamıyor (*bu-n-lar, bahçedeki-ler, kendi-leri, kendü-ler*). Bu yenilik fikri, işaret zamirlerini neden kapsamıyor da sadece *-ki aitlik ekini* ve aşağıda bahsedilecek *kendi dönüşlülük* zamirini kapsıyor?

Yazarın bu yenilik söyleminde aksayan noktalar maalesef bununla sınırlı değildir: *Çokluk eki için ifade edelim. Nazal ünlü devresinin etkilerini “bunta” şekliyle yaşayan Türkçe, galiba “bular” şeklini yaşadığı dönemde nazallık etkisinden çıktı veya bu etki fark edilemeyecek kadar azaldı. Bu dönemi EAT'nin de içinde olduğu Oğuz Türkçesi de aynen yaşadı. Lehçelerin ezici çoğunluğu bu durumu böyle kabullenmişken Oğuz Türkçesi yeniden nazallık etkisine girdi ve “bunlar” şekli ortaya çıktı.* Böyle nazallıkla başlayıp nazallığa ara veren sonra yeniden nazallık etkisine giren Oğuz Türkçesi'nin bu hâli, nazallık açısından incelenmeye gerçekten değerlidir. Aslında görüldüğü üzere ortada, etkileri bir var olup bir kaybolan sonra yeniden ortaya çıkan böyle bir nazal ünlü olmasa gerek; bu yüzden yazarın “nazal ünlü söylemi” bir kere daha gözden geçirilmeli (Bu söylem için bk. Sultanzade 2016: 11).

-lar çokluk ekinin *zamir n*'siyle kullanılmasının bu kadar gecikmesinin nedeni ise *zamir n*'sini bünyelerinde bulunduran şahıs zamirlerinin teklik şekillerinde haliyle bu ekin kullanılmamasıdır. Doğal olarak bu analogi diğer durum eklerindeki hâlden kaynaklanmıştır. Doğrudan böyle bir örneğin olmayışı gecikmenin de asıl sebebi olmuş gözüküyor.

Nazal ünlü nazal ünlüdür. Ve etkilerinin belirmesi için asırlara ihtiyaç yoktur (*krş.* aynı dönemde *bunta / bular* karşıtlığı). Bir şeklin bünyesinde olan özellik hemen sıfatlarına da yansır. Analogi dediğimiz şeyse olaydır. Ve gerçekleşmesi bir süreçle bağlıdır. Bu sonradan olma sorunu bile istisna düşüncesini nazallık için imkânsız, analogi için ise sıradan bir hale getirir. Analogide istisnaların varlığına en basitinden

ünlü benzeşmelerinde karşılaşılan istisnalar örnek olarak verilebilir. (Yazarın analogide istisna fikirleri için bk. Sultanzade 2016, 11).

EAT döneminden bir başka şekilde konuya devam edelim: Dönüştürülme zamiri *kendi* ile ilgili örnekler hem de durum ekleriyle çekimlenmiş örnekler ilgi çekici bir manzara arz eder: *kendüde, kendüden, kendüler, kendüye, kendüyi* gibi örnekler EAT metinlerinde sıkça rastlanabilir (Eski Uygurca örnekler için ayrıca bk. Eraslan 2012: 256-258). *n*’li şekillerin ortaya çıkması için *-Tarama Sözlüğü*’ndeki veriye göre ve ona rağmen (Erdem 2007: 137)- biraz daha beklemek gerekecek. Her nedense durum ekleri de nazallığın algılanmasına yardımcı olamıyor ve *n*’siz şekiller, özellikle *kendüye, kendüyi* örnekleriyle metinlerde yüksekçe bir sayıya ulaşıyor. Hâlbuki sondaki bu ünlü gerçekten nazal olsaydı özellikle bu son şekiller (*kendüye, kendüyi*) hep *n*’li olmalıydı. Çünkü aynı durumda işaret zamirlerinin bu hâl eklerini *n*’li şekilde almaları ise oldukça uzun bir zamandan beri gerçekleşmektedir. Öyleyse zamirin sonundaki ünlü sıradan bir ağız ünlüsüdür. Sonraki *n*’li şekiller de tıpkı diğer zamirlerde olduğu gibi analoginin bir sonucudur. *n*’li şekillerin egemen olduğu bugün bile çokluk eki yapıya *n*’siz gelir. Özellikle *kendü > kendi* gelişmesi tamamlandıktan sonra III. teklik şahıs iyelik ekine olan benzerlik *zamir n*’sinin kullanımını da beraberinde getirmiştir. (Türkiye Türkçesi için *krş. kendi-si-n-de, kendi-n-de* kullanımları). Buna rağmen *kendü* zamirinin de *n*’li çekim örnekleri yok değildir (Erdem 2007: 149).

kendi zamiri ve *-ki* aitlik ekinde karşılaşılan çokluk ekindeki bu durum, *-lAr* çokluk ekinin durum eklerine göre yeni bir ek olması sebebiyle değil, sadece böyle bir sese ihtiyaç duyulmaması ve analoginin bu şekillere yayılmamış olmasındandır. *kendi* zamirinde, çokluk eklerinin zamirler ve *-ki* aitlik eki üzerine gelmesi sırasında yaşanmış olan süreçler (*bu-n-lar, bahçedeki-ler, kendi-leri, kendü-ler*) bu durumun delilleridir. Bu manzara *zamir n*’sinin nazal ünlü sonucu oluştuğuna dair yazarın teorisinin bizzat aksayan yönlerini ortaya koyar. Bundan sonrasında yazar yazıtlardaki imla özellikleri üzerinde durmuştur.

3. Yazıtlarda /n/ Sesi

Sultanzade 2016: 12’de “*Türk runik alfabesinde n sesini karşılayan iki harf olmasına rağmen, bunların hiçbirinden³ metinlerde “zamir n’sini” işaretlemek için kural olarak istifade edilmemiştir. Bunun en mantıklı ve makul açıklaması, zamir n’sinin ayrıca bir ses olarak görülmediğidir.*” denilmektedir. Bu karışık anlatım iki şekilde anlaşılabilir: 1. Kurala göre *zamir n*’sini işaretlemek için ayrıca bir işaret kullanılmamıştır ve hiçbir yerde *zamir n*’si müstakil, tek bir harfle yazılmamıştır. 2. *Zamir n*’si için ayrıca bir harf kullanılmıştır ama bu kurala dönüşmemiştir. Bunun 1. şıkta olduğu gibi anlaşılması durumunda sıkıntılı bir hâl ortaya çıkıyor. “*Zamir n*’si için böyle bir işaret kullanılmadıysa iki sesi karşılayan ilgili harf (*ligatür*)⁴, yanında silik bir /n/ sesi bulduran ilgili sese -yazarın iddiasıyla *η* ve *ñ* sesleri gibi nazallaşmış *t* ve *ç* seslerine- işaret eder” iddiası ileri sürülebilir. Böylelikle yazarın yukarıdaki cümlelerini takip eden paragraflardaki açıklamalar, rahatlıkla dile getirilebilirdi. Fakat durum hiç de öyle değildir.

3 Tarafımızca vurgulanmıştır.

4 *Ligatür* terimi “iki sesi karşılayan harf” tanımlaması yerine kullanılacak (Terimin kullanımı hakkında bilgi için ayrıca bk. Karadoğan 2002).

Üç yazıtın en erken tarihli, Tonyukuk yazıtında en az üç yerde *yerinte* sözcüğündeki *zamir n*'si için ayrıca bir harf kullanılmıştır. Bu durumda, *zamir n*'sinin çoğunlukla diğer yerlerde ilgili ligatür yardımıyla işaretlenmesi bu /n/ sesinin silikliği veya nazal ünlüyü göstermez. Aksine müstakil bir /n/ sesinin varlığına işaret eder. Bunun kurala dönmemesi, bu durumu sakatlamaz. Eğer yapı, aşağıda anlatılacağı üzere, bazen *yerite* bazen de *yerinte* şeklinde belirlenmiş olsa ve ikincisinin yazımında her defasında bir ligatür kullanılsa burada belki böyle bir şeyi iddia etmek mümkün olurdu. Ama aşağıda anlatılacağı üzere Türkçe için bu da mümkün değildir.

Yazarın kendisinin de *b* maddesinde verdiği örneklerden *ekinti* ve *küntüz* sözcükleri de böyle ikili bir yazıma sahiptir (Sultanzade 2016: 12). *Ekinti* sözcüğü Kül Tigin'de iki defa (Kül Tigin kuzey yüzü beşinci ve doğu yüzü otuz üçüncü satırlar) geçer. Burada her iki ses de /nt/ ayrı ayrı birer harfle gösterilmiştir. Bilge Kağan'da bir defa (Bilge Kağan doğu yüzü otuzuncu satır) geçer. Burada ise /nt/ sesleri, ilgili ligatürle gösterilir. Kül Tigin yazıtının, Yolluğ Tigin'in Bilge Kağan yazıtından önce yazdığı yazıt olduğunu belirtmekle şimdilik yetinelim. Bu duruma aşağıda yeniden döneceğiz. *kün* sözcüğü ise yalın kullanıldığında Tonyukuk'taki *yerinte* sözcüğü gibi her yerde böyle bir *n* harfiyle işaretlidir. Bu nazal ünlünün algılanması değil belirgin bir *n* sesinin işaretlenmesidir. Yoksa *kün* kelimesini veya *n* sesini taşıyan başka bir kelimeyi de bir defa bile *n*'siz şekliyle görebilseydik o zaman *küntüz* sözcüğündeki ligatür kullanımı için Sultanzade'nin belirlemeleri belki doğru olurdu. Aynı durum *kaganta* ve *bodunta* gibi kelimelerin yazımında da geçerlidir. Bu iki kelime (*kağanta* / *bodunta*) Bilge Kağan'da hep ilgili ligatürle yazılıyken kelimeler yalın durumda kullanıldığında, Tonyukuk'taki *yerinte* kelimesinde olduğu ve beklendiği gibi, *n* harfi istisnasız yazılmıştır.

Belirleyebildiğimiz kadarıyla yazıdaki bu evrilme /nt/ ve /nç/ seslerinin yazımında, ayrı ayrı birer harf kullanımından ligatür kullanımına geçiş- sırasıyla derece derece Tonyukuk, Kül Tigin, Bilge Kağan kronolojik çizgisinde devam eder. Bilge Kağan'a denk gelen yazımlar yazarın verdiği örnekler de dâhil olmak üzere hep ilgili ligatürle yazılmıştır. Yukarıda, *ekinti* sözcüğünde bu durumu Kül Tigin'de ayrı harflerle; Bilge Kağan'da ilgili ligatürle yazılmış olarak görmüştük. Bir kelime içinde veya sonunda komşuluk halinde /nt/ ve /nç/ sesleri, tararken bir hata yapılmadıysa, Bilge Kağan'da yüz on altı (116) defa geçmektedir. Biri (Bilge Kağan doğu yüzü yirmi altıncı satır: *Örpen ʾe* -özel isim-) hariç tamamı ilgili ligatürle yazılmıştır. Bunun tahmin edileceği üzere çok basit bir açıklaması vardır. Yolluğ Tigin, ilgili ligatürlerle yapabileceği bütün kısaltmaları yaparak yazısını bu üç yazıtın sonuncusu olan Bilge Kağan'da mükemmele ulaştırmıştır.

Yolluğ Tigin, Tonyukuk yazıtına da hâkim olsa gerektir. Son yazıt Bilge Kağan'da da ligatürlere yönelmesi gayet insani bir sebeptendir. Burada, taş gibi zor bir malzemenin kullanılmasından bahsediyoruz. İlgili her yerde kısaltmalar için fırsat kollayacağınız bir malzeme. Doğal olarak ligatürün kullanılması çok insani bir sebepten ortaya çıkmıştır. Sanıyorum yazarın kendisi de bu anlatılanlara hak verecektir.

Yazarın ileri sürdüğü *t* ve *ç* sesinin nazallaşması ve böylelikle *n*, *m* ve *η* ayarında nazal seslere dönüşerek tıpkı onlar gibi tek ses olma teorisi üzerinde sanıyorum biraz

daha düşünülmemeli. Bu seslerin (*t/ç*) nazallaşması, her patlayıcı seste karşılaşılan ses yolunun kapanmasıyla burna bir miktar havanın kaçmasıdır. Bu olay kesinlikle *nazal n*, *n* ve *m* ayarında değildir. Bu durumu hemen bir deneyle açıklamak mümkündür: *bu*na sözcüğü hecelere ayrılırken *bu-ña* şeklinde ayrılır ve *nazal n* sesi bir hece kurabilir. Bu ayrımı *t* ve *ç* sesine uyguladığımızda *bun-ta* ve *bun-ça* ile karşılaşırız. Ne kadar uğraşsanız uğraşın bir türlü *bu-nta* ve *bu-nça* şeklinde telaffuz edilemezler. Bugünün imkânsızını o günün Türklerinin başardığını söylemek çok inandırıcı olmasa gerekir. Doğal olarak böyle bir nazallaşma teorisinin bizce aksayan bu yönleri baştan yazara hatırlatılmıyordu.

Dünya dillerinde çok ama çok nadir de olsa *t* sesinin nazallaşması vakidir. Fakat bu sesin Türkçede nazal karşıtlığıyla var olduğunu iddia etmek aşırı bir zorlamadır. Yukarıda anılan sebeplerden dolayı da bu zorlama pek mümkün görünmemektedir. Bu durumla ilgili olarak ünsüzlerde ağız yolunda damak ile dişler arasındaki bölgenin nazal sesleri çıkarmaktaki önemi konusunda Karadoğan’ın bir yazısını insan ister istemez hatırlamadan edemiyor (Karadoğan 2002).

Yukarıda sayılı sebeplerden dolayı, nasıl *lt* ligatürünün çift ses için bir işaret olduğunu kabul ediyorsak bunları da */nt/* ve */nç/* şeklinde çift ses kabul etmek durumundayız.

Gerçi yazar tüm bu ikilemleri nazal ünlüye bağlıyor ama gerçekler sanıyorum yukarıda gösterildiği gibidir. Ama yazar, bu meselede bu kadar ısrar etmeseydi Özdemir 2015’teki belirlemelerimizi yüzeysel geçmez ve akademik nezaketten uzak o yazıyı yazmazdı.

4. Ağızlarda *n* Sesi

Anadolu ağızlarında karşılaşılan *n*’ler ise türeme seslerdir. Ünlüden sonra da özelliği olduğu üzere akıcı bir söyleyişe sahiptir. Bunların nazal ünlü kalıntısı *n*’ler olduğunu ileri sürmeniz için ya nazal ünlü söylenişini hiç duymamışsınızdır ya da gördüğünüz her *n*’yi nazal ünlüyle açıklıyorsunuzdur (Sultanzade 2016: 13). Halbuki bu seslerin her durumda özellikle */n/* sesinin olmasının açıklaması rahatlıkla yapılabilir: Gülsevin 1990: 189-190’da da aslında bu durum açıklığa kavuşturulmuştur. Mesele özellikle iyelik üstünde eksiz belirtme halinde gizlidir. (*benim*) *evim yandı* / (*benim*) *evim yaktı* örneklerindeki kullanımın kolaylıkla III. teklik şahıs iyelik üzerindeki etkisiyle ((*onun*) *evin yandı* / (*onun*) *evin yaktı*) görülen örnekler Gülsevin 1990: 189’daki belirtme işlevsiz *n*’li şekillerin açıklanmasında da kullanılabilir. Dil kullanıcısının özellikle diğer iki şahısta sondaki *kapalı hece* etkisiyle bu yola girdiği öne sürülebilir. Böylece hiç ihtiyaç yokken, I. ve II. teklik şahıs iyelik eklerine analogi yoluyla, */n/* sesi III. teklik şahıs iyelik ekine eklenmiştir. (Şahıs zamirlerinde III. şahsın etkisiyle yönelme halinde kalınlaşma için *krş. ona* etkisiyle *bana, sana*). Böylece bu durum benzeri örneklerde sanki ekin sonunda bir */n/* sesi varmış gibi bir algı oluşturmuş olmalı. Tam bu noktada neden */n/* sesi sorusunun cevabı da o gün için kuruluşu tamamlanmış ve yaygınlık kazanmış, belirtme işlevi için de kullanılan *zamir n*’si ile verilebilir. Bu şeklin başkaca örnekleri de verilebilir ama okuyucuyu bu örneklerle daha fazla sıkmayalım.

5. Genç ve Mum Örnekleri

Yazarın bu ve buna benzer örnekleri neden verdiği tarafımızca anlaşılammamaktadır. Biz “Türkçede asli olarak nazal ünlü yoktur” demektedir. Bizim bahse konu olan yerde (Özdemir 2015: 132) bir önceki paragrafta Türkçede asli olarak nazal ünlünün olmadığına dair bir ileri sürme olmasına rağmen yazar bu örnekler üzerinden söyleminde ısrar etmektedir. Yazarın da dediği gibi nazal ünsüz etkisinde bir ünlünün nazallaşması başka bir şeydir. Nazal ünlünün asli olarak bir dilde bulunması bambaşka bir şeydir. Ünlülerde ağız - nazal karşıtlığı için tüm dünya dillerini kapsayan dil atlasları yapılmaktadır. Bu örneklerle ileri sürülen görüşe göre ünlülerde nazal - ağız karşıtlığı konusunda bir sıkıntı oluşmuyor mu?. (Bu örnekler için bk. Sultanzade 2016: 11).

Yazarın *san ~ são*⁵ örneği de konuyla olan ilgi açısından sorunlu görünüyor. Bu örneklerde mesele, algılamada ya nazal ünlü olması ya da dış sesi /n/'nin olmasıdır. Çuvaşçada I. ve II. şahıs zamirlerinden; Karluk grubunda III. şahıs iyelik ekinden sonra veya Bang'ın çeşitli Türk lehçelerinden verdiği örneklerdeki gibi ne nazal ünlüsüz ne de /n/'siz şekillerle Türkçenin bu iddiaya verdiği yanıtı ise bu örnekler ne kadar uygundur?

6. Teoriler Teoriler Teoriler

Özdemir 2015'teki ileri sürmelerin eleştirilmesi sırasında karşılaştığımız manzara ise ortada bir yanlış anlaşılmanın olduğunu kesinlikle ispat etmektedir:

“Bu hipotez tamamen hayal ürünü olup bilimsellikten uzaktır, her şeyden önce yanlış bir varsayım üzerine kurulduğu için. Güya ilgi eki zamirlerle kullanımında bir süreklilik arz ettiği için zamanla işlevi unutulup zamirin bünyesinde asli bir ses hâline gelmiştir. Bir dil unsurunun işlevi süreklilik arz ettiği için değil, tam tersi, çok az kullanıldığı durumlarda unutulabilir. Dolayısıyla, sadece bu varsayımın yanlışlığı bile Özdemir'in genel hipotezini kabul etmemek için yeterlidir.” (Sultanzade, 2016: 14)

Bu değerlendirmeyi okuyunca kesinlikle metnimde bir problem olduğunu düşündüm. Fakat anlattığım şey basit bir kalıplaşma olayıydı. Sanıyorum *süreklilik* tabiri yanlış anlaşılmanın sebebiydi. Ama bugün bile ek kalıplaşması örneklerinde bu durumu sıkça görürüz. Mesela işlevi unutulup eklendikleri sözcüklerde asli hale gelen bir örnek üzerinde duralım: *III. teklik şahıs iyelik eki*. Bu ekin *bazı* ve *kimi* belgisiz zamirleri üzerindeki kullanımı süreklilik arz eder mi? Eder. Bunlar sözlükte madde başı olmuş mu? Olmuş. *III. teklik şahıs iyelik ekinin* Arapça bir köke gelip *bazı* şeklini doğurması yanında *kim* soru zamiriyle de kalıplaşmaya gitmiş, böylece kullanımda süreklilik arz etmiş ve zamanla işlevi unutulup *bazısı*, *kimisi* gibi şekiller ortaya çıkmış mı? Çıkmış. Şu hâlde yazarın değerlendirmesi biraz aceleye gelmiş diyebiliriz. Devam eden satırlar da bu acelecilik halinde yazılmış gibi:

“Özdemir (2015: 134) ilgi ekinde n sesinin nazallaşmasını tamamlamasından bahsediyor. Bu ses, yani n sesi, zaten nazaldır; daha nesi nazallaşacak? Eğer sesin η sesine dönüşmesi kastedilmişse -ki böyle bir dönüşüm nazallaşma değil, damaksıllaşmadır- bu da ilgi ekinin tarihî gelişim sürecine aykırıdır. İlgi ekinde asıl

5 Bu arada Sultanzade, 2016: 11'de nazallık işareti o'nun üstüne konması umut edelim de bir yazım yanlış olsun. Doğrusu a üzerindedir.

olan, eskiden beri var olan, ekin son sesi η ünsüzüdür. Yani bu ekte n sesi neyi ise tamamlayıp η sesine dönüşmemiştir, tam tersi, η sesi zamanla Türkiye Türkçesi dâhil bazı dil ve lehçelerde yerini n sesine bırakmıştır.” (Sultanzade 2016: 14)

Birinci husus, yazarın *nazallaşma* ve *damaksillaşma* teriminin yanlış kullanımı üzerindeki belirlemeleri gerçekten isabetlidir. Haksız olduğu taraf bunun *galatimeşhur* olmasıdır. Öyle ki bu tasarruf, alanın duayenlerinin de kullanımına yansımıştır (Tekin 2003: 350). Bu kadarlık bir meselede bile yazarın halk irfanına sırtını dönmesi onun bilimsel hakikatlere olan sıkı bağlılığından kaynaklanıyor olsa gerektir. İkinci husus ise maalesef sıkıntılı bir konuyu barındırır. Tekin’in yine bu dergide birkaç sayı önce çıkan yazısında ileri sürdükleri, sanıyorum yazarı pek tatmin etmemiş gözüküyor ki yukarıdaki kesin ifadelerle karşılaşıyoruz (Bu paragrafın içindeki atıfla gösterilen yazının Türkçe çevirisi ve konu hakkında bilimsel ileri sürmeler için bk. Tekin 2013: 157-162). Oysa ki LİR Türkçesinin ardıllarında daima $-n$ şeklinde ortaya çıkmış bulunan ilgi eki ise Ana Türkçede $/n/$ sesine dayalı bir şeklin varlığı konusunda güçlü delillerdir ve Tekin’in ileri sürmelerinde de önemli birer dayanaktırlar.

“Ancak verilen örnekler tamamen hayali olup, bu ciddi iddia Türk dili kaynaklarından herhangi somut bir kanıtla desteklenmemiştir. Eski Türkçede bulunma ve çıkma işlevinde, Özdemir’in bu şekilde $-KA$ biçimine indirgemeye çalıştığı $-DA$ ve DIn ekleri kullanılırdı. Artzamanlı olarak incelendiğinde yönelme hali ekinin istikamet, yön belirtmede eskiden günümüzedekine nazaran daha kapsayıcı olmadığı, hatta tam tersi, nispeten daha dar bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Yönelmenin ancak bir türünü göstermek için bu ekten istifade edilirdi, diğer türünü belirtme işlevinde ise $-gAru$ eki kullanılırdı” (Sultanzade, 2016: 14)

Eski Türkçede bulunma işlevi için yalnızca $-DA$ kullanılmazdı. Bu ekin ($-KA$) yönelme yanında bulunma işlevi için Tekin 2000: 111-114’teki örnekler sanıyorum yeterlidir. Örneklerin büyük oranda zarf teşkil etmesi bu duruma hanel getirmez. Önemli olan bulunma işlevi için $-KA$ ekinin kullanılmış olmasıdır. Kısacası yazar, Özdemir 2015’teki somut kanıtlara rağmen bu satırların yazarına haksızlık etmektedir. Eski Türkçe yazıtlarda ise bu eklerin birbirlerinin yerine kullanımındaki hiyerarşi ise açıkça görülmektedir (Özdemir 2015, 134-135).

Yazarın bu ekin; *bulunma*, *ayrılma* gibi diğer işlevleri karşılaması için öncelikle yönelme işlevinin bütün türlerini kapsaması gerekliliği üzerine savı da dilbilimsel açıdan oldukça tartışmalıdır. Mesela belirsiz geçmiş zaman ekinin bu işlevi karşılaması için bütün sıfat-fiil eklerinin yerine mi kullanılması gerekiyor? Özdemir 2015’te ileri sürülenler oldukça açık ele alınmış olup yazarın bu tavrını akademik nezaketle örtüşürmekte zorluk çektiğimizi ayrıca belirtmek isteriz.

“Özdemir (2015: 135) ‘mekân, mahal, yer’ anlamında bir *ka* kökü tasarlamış, hâl eklerinin yanı sıra, aitlik ekini de, bazı zamirleri de (*kani, kanta, kantan, kaça, kaçan*) bu köke indirgemmiştir. Makalesinin “kaynakça”sında bir tane Rusça kaynak bulunmayan, Kuznetsov’dan da tercüme aracılığıyla yararlanan Özdemir, hatta birdenbire Slav dilleri uzmanı kesilerek Rusçadaki *gde, kuda* soru zamirlerini bu kökle ilişkilendirmiştir. Ancak belirtmeliyim ki, Rusçada *k* unsuru sadece *mekân* belirtenlerde değil, başka anlamlara sahip soru zamirlerinde de var: *kogda* ‘ne zaman’, *kotoriy* ‘hangi’, *kak* ‘nasıl. Nitekim, Türkçede de *ka* unsuru içeren soru zamirleri yalnız

mekânla sınırlı olmayıp, zaman (kaçan?), nitelik (kangı?) vs. belirtir. Türkçe ve Rusça soru zamirleri arasında ilişki varsa bile, onların ortak yönü mekân belirtme değildir.” (Sultanzade 2016: 14)

Tüm bu zamirleri mekân kavramıyla ilişkilendirdiğimiz *ka köküne indirgemekle sınırları zorlamış olabiliriz. Ama böyle bir *ka kökü varsa ve soru işleviyle de kullanılmaya başlanmışsa tüm bu zamirlere kaynaklık etmesi imkânsız değildir. Yazar, soru zamirlerinin bir araya geldikleri başkaca şekillerle yeni anlamlar edinmesine zaten kendisi Türkçeden örnekler veriyor. Madem bu farklılıklar normaldir Rusçadaki durum için de fazladan bir şey söylemeye gerek yoktur.

Bizim düşüncemiz geçmişte ortak yaşayan toplumlar bugün hangi dil ailesine mensup görünürlerse görünsünler dillerinde bu yaşantının izlerini taşırlar. Söz konusu soru zamirlerinin -yukarıda yazarın kendisinin de ifade ettiği gibi- zaman içinde başkaca şekillerle bir araya gelip yeni anlamlara ulaşması kadar doğal bir süreç olamaz.

Keşke yazar konuyu dağıtma pahasına başkaca gördüğü hatalara değinseydi. Elimizden geldiği kadar verdiği her örneğe, ele aldığı her konuya cevap vermeye çalıştık. Tabii ki bundan sonrası alanın uzmanlarının takdiridir. Üslubundaki tüm rahatsız edici yönler rağmen Sultanzade'nin yazımıza verdiği cevap bize, umursamaz bir tavırdan çok daha sevimli gelir. Yukarıda hata ve çelişki olarak ifade ettiklerimiz, ihtimal bizim inceliklerine vakıf olmadığımız noktaları içeriyor olabilir. O yüzden yazarın veya bir başkasının yazacağı ve ona göre biz gençleri tekrar ve tekrar aydınlatacak yeni yazılarını beklediğimizi burada tüm samimiyetimizle ifade etmek isteriz.

Yazarın Sultanzade 2016'da yeğlediği üslup bizim için oldukça rahatsız edici ve kırıcıydı. Konuyu daha fazla uzatmak istemeyiz. Belli ki bizim Özdemir 2015'teki üslubumuz da yazarı rahatsız etmiş. Ama orada anlatılanlarda yazarın iddia ettiği gibi bir art niyetin olmadığını bütün içtenliğimizle ifade etmek isteriz. Amacımız sadece bilimsel bir hakikatin ortaya çıkartılmasıydı maksadını aşan bir üslup veya ifade değildi.

7. Sonuç

Yazarla girdiğimiz bu kalem kavgasının bir tarafı olarak yukarıdan beri birtakım açıklamalarda bulunduk. Yazarla birtakım fikir ayrılıklarımız vardır. Biz olaya yazarın bahsettiği gibi “profesyonel dilcilik” penceresinden bakmıyoruz. Böyle bir iddiamız da hiç olmadı. Biz sadece bu yolda bulup beğendiğimiz bir ilkeyle hareket ediyoruz: “Hepimiz sıradan insanlarız. Sokaktaki insanlardan tek farkımız bu işlerle biraz daha fazla hemhal olmamızdır.”

Sonuç olarak özellikle *a* maddesinde yazdıklarımız yanlış anlaşılıp, bu yüzden Özdemir 2015'te *a* maddesinde sorduğumuz soru bu yazıda yeniden dile getirilmiştir. Diğer maddelerde (*b* ve *c*) ise yazarın haklı olduğu noktalar tarafına teslim edilmiş ama işin aslına dair veriler kendisine yeni örneklerle tekrar hatırlatılmıştır. Bu arada Sultanzade 2016'ın hakem hocalarının da gözünden kaçmış olduğunu düşündüğümüz

yeni noktalar da olmuş; bunlar hakkındaki işaretlerimiz de “hatırlatma” ibaresiyle yazının ilgili yerlerine not düşülmüştür.

Son olarak yazarın karışık bulunduğu *zamir n*’sinin doğuşuna dair teoriyi tekrar ederek bitirelim:

1. İlgi durum eki olarak kullanılan /n/ sesi I. ve II. teklik şahıs zamirleri üzerinde kalıplaşmış.
2. Şahıs zamirleri üzerine gelen durum eklerinin önüne yanlış ayrımla bu ses (/n/) katılmış.
3. I. ve II. şahıslara analogiyle III. şahıs zamiri *a üzerinde /n/’li bu şekiller kullanılmış. Bu kullanım buradan işaret zamirleri üzerine geçmiştir.
4. III. teklik şahıs iyelik eki üzerinde de yanlış ayrımla durum eklerinin önünde kalıplaşmış /n/’li bu şekiller bugüne kadar gelmiştir.
5. Karlık grubu lehçeleri ise bu yanlış ayrıma III. teklik şahıs iyelik ekleri üzerinde tabi olmamış; bu ekleri, III. teklik şahıs iyelik eki üstünde /n/’siz olarak almaya devam etmiş; böylece Türkçenin en eskicil özelliklerinden birini bugüne kadar getirmişlerdir.

Kaynakça

- BANG, W (1996). *Köktürkçeden Osmanlıcaya* (Çev: Tahsin AKTAŞ), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CHOİ, Han-Woo (1991). “Ana Altayca İyelik Zamiri *n”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 191-196.
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDEM, Mehmet Dursun (2007). *Müseyyeb-name*, Ankara: Hece Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990). “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ekim 1990, C: 1990/II, S: 466, s. 187-190.
- KARADOĞAN, Ahmet (2002). “Köktürkçedeki *n* Sesi Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 139. Prof. Dr. Osman Nedim Tuna Hatıra Sayısı, s. 137-140.
- ÖZDEMİR, Hakan (2014). “III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I ve Zamir n’si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”, *Dil Araştırmaları*, Bahar, Sayı 14, s. 137-145.
- ÖZDEMİR, Hakan (2015). “Nazal Ünlü ve Zamir n’si Üzerine”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Eylül Sayı 4, s. 130-139.
- SULTANZADE, Vügar (2014). “Zamir n’sinin Kaynağı Hakkında”, *Dil Araştırmaları*, Sayı 15, s. 95-104.
- SULTANZADE, Vügar (2016). “Bir Daha Zamir n’sinin Kökeni ve Nazal Ünlü Hakkında”, *Dil Araştırmaları*, Bahar 2016/18: s. 7-16.
- TEKİN, Talat (2013). “Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine”, (Çev. Gökçen BİLGİN), *Dil Araştırmaları*, Sayı: 13 Güz, s. 157-162.
- TEKİN, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.